

Мар'яненко Л.В.

старший науковий співробітник, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології навчання. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Lmarianenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4166-7349

Психологічна проблема невизначеності освітнього простору в умовах воєнного положення в країні

Анотація Піднімається проблема невизначеності освітнього простору, що з'явилась під час війни. Аналізуються поняття «освітній простір», «освітнє середовище», а також «кіберпростір». Виявляється, в чому специфіка цих понять і чим вони відрізняються один від одного. Пропонуються засоби подолання невизначеності освітнього простору.

Ключові слова: освітній простір, освітнє середовище, кіберпростір, невизначеність освітнього простору, засоби подолання невизначеності.

Mar'yanenko L.V.

Senior scientific student of the laboratory of psychology, candidate of psychological sciences, senior scientific student of the laboratory of psychological science. Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk NAPN of Ukraine

Lmarianenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4166-7349

The psychological problem of the uncertainty of the educational space under martial law in the country

Abstract. This paper addresses the issue of uncertainty within the educational space that has emerged during the war. It analyzes the concepts of "educational space," "educational environment," and "cyberspace," identifying their specific characteristics and distinctions. Measures to overcome the uncertainty of the educational space are proposed.

Keywords: educational space, educational environment, cyberspace, uncertainty of educational space, means of overcoming uncertainty.

Складні моменти війни інтегрувалися до освітнього простору і наповнили його невизначеністю, внутрішніми суперечностями взаємодії, незабезпеченням вітальних потреб захищеності й безпеки, а також актуалізували потребу в науковому обґрунтуванні та практичному розробленні психологічного супроводу учасників освітнього простору в умовах невизначеності (Максименко, (Ed.), 2020; Шатирко, 2025, с. 314–321).

В організації простору, в якому співіснують різні смисли, закладено механізм ставлень. У просторі, як психологічному феномені, розрізняються дві площини: внутрішній світ людини і соціокультурний простір – простір взаємодії учня з оточенням. Ці дві площини простору перетинаються в освітньому просторі, який задає систему соціальних відносин. В основі цього перетину міститься система освіти, структурним компонентом якої є загальноосвітня школа. На різних рівнях освітнього простору через освітню діяльність, метою якої є формування особистості учня, створюється соціокультурне середовище, що надає можливість для становлення, саморозвитку та самовизначення особистості. Це відбувається через систему стосунків та через сукупність діяльнісно-комунікативних актів учасників навчально-виховного процесу. Створення освітнього простору містить внутрішні процеси, пов'язані з вибором вчителем пріоритетів педагогічної діяльності, і зовнішні, до яких належить освоєння дитячо-дорослою спільнотою навколишнього середовища (Максименко, (Ed.), 2020, с. 178–186).

С. Д. Максименко писав: «Освітній простір у дослідженні окреслюється як сукупність створених духовно-матеріальних умов взаємодії і функціонування, за яких відбувається привласнення людиною культурного надбання суспільства, соціалізація учня, соціально-психологічна адаптація особистості, її пристосування до подій та суспільних змін. Основні вимоги до побудови освітнього простору полягають у створенні умов, які сприяють становленню особистості, здатної до свідомої й активної самодетермінації, самоактуалізації, саморозвитку. Психологічною одиницею, що відображає сутність освітнього простору, вважаємо систему стосунків та сукупність діяльнісно-комунікативних актів учасників навчально-виховного процесу» (Максименко, (Ed.), 2020, с. 63, с. 217). Що стосується терміну «освітнє середовище» С. Д. Максименко зауважував, що «Термін «освітнє середовище» доволі багатозначний. Ми виходимо з положення, згідно з яким для психології взагалі не існує поняття середовища як об'єктивної реальності. Для людини середовище існує як «переживання середовища». Зрозуміло, що таке тлумачення одразу різко ускладнює проблему щоб уникнути подвоєння понять, будемо об'єктивно існуючі обставини називати «умовами», а «середовище» вживати як «переживання середовища»). Для усіх учнів існують фактично однакові умови перебігу освітнього процесу, але кожним учнем вони переживаються по-різному, тобто для кожного учня виникає своє освітнє середовище. Таким чином, освітнє середовище для кожного учня являє собою складну, нелінійну систему різних переживань. Отже, воно може характеризуватися високим, або низьким рівнем невизначеності, динамікою, або відносно повільними змінами, воно може бути розвивальним для учня, або навіть, гальмівним. Необхідно, виходячи з даного розуміння, розв'язати проблему організації спеціального методу створення умов виникнення і прояву креативності в освітньому середовищі» (Максименко, (Ed.), 2020, с. 8).

Як вважає В. В. Москаленко, освітній простір за своєю сутністю є «суб'єктивованим середовищем», тобто середовищем, яке представлено у свідомості, засвоєне й доповнене, а точніше – «народжене», створене, сформоване самим суб'єктом відповідно до його життєвих принципів, цінностями й цілями. Тобто можемо стверджувати, що поняття «освітнє середовище» та «освітній простір» різняться між собою. Освітній простір – це суб'єктивне освітнє середовище, тоді як «освітнє середовище» має як суб'єктивний, так і об'єктивний складники. Освітній простір

реалізується через взаємовідносини між його суб'єктами, які визначають функціональну ефективність системи освіти як агента соціалізації особистості (Москаленко, 2020, с. 45). Бачимо, що у віковій і педагогічній психології постає проблема визначити, чим відрізняються поняття «освітнє середовище» і «освітній простір». ((Максименко, (Ed.), 2020, с. 8; Москаленко, 2020, с. 45; Шатирко, 2025, с. 314–321; Цимбалару (Ed.). (2020), с.31).

Відповідно до дослідження А. Цимбалару у таблиці 1 виокремлюються розбіжності між поняттями «освітній простір» та «освітнє середовище» (див. табл. 1) (Цимбалару (Ed.). (2020), с.21).

Таблиця 1 Відмінності між поняттями «освітній простір» та «освітнє середовище»

Освітнє середовище	Освітній простір
Оточує людину, яка перебуває у ньому і відчуває на собі його вплив, не будучи його об'єктом.	Уміщує особистість як об'єкт, який взаємодіє з іншими об'єктами, у процесі чого вони змінюються і відбувається їх суб'єктивізація
Даність, яка для особистості, що навчається, задається ззовні.	Є результатом конструктивної діяльності особистості.
Діяльність і об'єктивна реальність	Виявляється у процесі суб'єктивного приймання, осмислення і освоєння об'єктивної реальності – освітнього середовища.
Характеризується статистичністю	Характеризується динамічністю, оскільки формує і відображає елементи складної системи соціальних зв'язків суб'єкта через хронотоп.
Умови для ймовірних подій, які можуть не відбуватися насправді, і реальні події, що вже відбулися.	Реальні й достовірні освітні події, які відбуваються тут і зараз або мають відбуватися обов'язково.

Освітній простір визначається як цілісне інтегративне утворення, яке характеризує психологічний стан учня та його поведінку в певний означений період (базовий захист суб'єктів освітнього простору навчального закладу), проявляється як *суб'єктивно* в переживанні (позитивний настрій у школі, спокій, відсутність тривоги й образ), так і *об'єктивно* в поведінці під час навчальної діяльності (активність на уроках, впевнена поведінка під час відповіді на запитання вчителя тощо); має активну природу; позитивно впливає на пізнавальні процеси та може переходити у якість особистості (впливати на рівень самооцінки та впевненості учня у собі, здатність опиратися на внутрішній ресурс під час дії деструктивних впливів за наявності небезпеки) (Максименко, (Ed.), 2020, с. 178–186). Невизначеність освітнього простору – це нестабільність і непередбачуваність умов, у яких відбувається навчання. Прояви невизначеності освітнього простору можуть відбуватися як непередбачувані зміни в навчальних програмах чи стандартах; як нестабільність у забезпеченні ресурсами (матеріальними, людськими, фінансовими); як непередбачуваність соціально-психологічної атмосфери (наприклад, через конфлікти, відсутність безпечного середовища); як невизначеність у формулюванні майбутніх перспектив та результатів навчання.

У психологічній літературі виокремлюються саме такі прояви невизначеності освітнього простору: по-перше, ціннісно-мотиваційна нестабільність суб'єктів освітнього простору, що виражається в тому, що учень, а також вчитель переживають почуття непередбачуваності подій і неможливість здійснити заплановані цілі. Через це втрачається впевненість у собі, знижується самооцінка, виникає і посилюється страх невдачі. По-друге, інформаційний бум. Вчителі і учні відчують надмірне інформаційне навантаження. Їм необхідно переробляти і осмислювати великий обсяг неоднозначної і суперечливої інформації. Також негативно впливає відсутність єдиної правильної відповіді на запитання, пов'язані з війною. Ускладнюють подожження цифровізація та міждисциплінарність знань, швидке застарівання знань, багатозначність їх інтерпретації. Через ускладнення вибору відповіді з'являється дистрес, тривога та агресія. Крім того, існує множинність освітніх моделей, непередбачуваність освітніх результатів, руйнація структурних освітніх осередків. Зміна соціального оточення, втрата найближчого соціального кола, часто педагог втрачає контроль над педагогічними ситуаціями. Педагоги змушені перебудовувати структуру професійних установок, стереотипів, цінностей. По-четверте, з'являються смислові виклики, сумніви, потреба усвідомлення та вибору цінностей. По-п'яте, наявна швидка мінливість навколишнього середовища, що ускладнює відчуття учнем власної унікальної індивідуальності, учень переживає почуття втрати зв'язку з реальністю, також почуття провини, своєї непотрібності, неможливість якось вплинути на виникаючі події, тривожність, вигорання, використання деструктивних стратегій подолання невизначеності (інтолерантність), які підсилюють стрес. По-шосте, зміна соціальних ролей вчителя і учня (суб'єктність, автономність). Змінюється соціальна взаємодія всіх учасників освітнього процесу. Питома частина взаємодії вчителя і учня переноситься в кіберсередовище. Посилюється залежність від непередбачуваності реального життя. (Шатирко, 2025, с. 314–321). Кіберпростір (англ. *cyberspace*) — інтерактивне інформаційне середовище, яке функціонує за допомогою комп'ютерних систем. Можна зазначити, що кіберпростір характеризується трьома основними ознаками: це інформаційний простір, водночас він є і комунікативним середовищем; а також те, що відрізняє його від освітнього простору є те, що він утворюється за допомогою технічних (комп'ютерних) систем (Кіберпростір). Важливо зазначити, що поняття «кіберпростір» визначається через поняття «середовище». Отже, поняття «кіберсередовище» — є ширшим за обсягом, ніж поняття «кіберпростір», оскільки містить у собі також комунікацію і взаємодію суб'єктів спілкування.

Вихід із ситуації невизначеності освітнього простору вбачаємо у розвитку толерантності до невизначеності, практичному розробленні психологічного супроводу учасників освітнього простору в умовах невизначеності; у створенні освітнього середовища, яке сприяє становленню особистості, здатної до свідомої й активної самодетермінації, самоактуалізації, саморозвитку; організації спеціального методу створення умов виникнення і прояву креативності в освітньому середовищі; а також умов розвитку і розкриття пізнавально-творчого потенціалу учнів в невизначеному освітньому просторі, застосування релігійного досвіду молитви, посиленню віри в Бога. (Максименко(Ed.), 2020, с.8, с. 63; Мар'яненко, 2026, с.8-88)

Список використаних джерел

- 1.Киберпростір.https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80#cite_note-9
- 2.Максименко, С. Д. (Ed.). (2020). *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми*. Київ, Україна: ВД «Слово». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723176>
- 3.Максименко, С. Д. (Ed.). (2025). *Психологічна підтримка освітніх стратегій особистості в умовах невизначеності*. Київ, Україна: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746030>
- 4.Мар'яненко Л.В., Поклад І.М. Організація психологічної підтримки учнів в умовах невизначеності освітнього простору. *Науковий журнал «Габітус»*.. Випуск 83. Т. 1. 2026. С.100-105. (категорія Б)DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.83.1.17https://habitus.od.ua/83-2026> (Index Copernicus Internation, Google Scholaral ,Crossref ,ResearchBib)
- 5.Мар'яненко Л.В. Психологічний аналіз поняття «Невизначеність освітнього простору» *Актуальні проблеми психології навчання в умовах війни* : збірник тез наукових доповідей круглого столу (м. Київ, 23 квітня 2026 року). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2026. С. 80 – 88. 167 с. ISBN 978-617-7745-84-5. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/749038>
- 6.Москаленко, В. В. (2020). Особливості становлення особистості в умовах взаємодії освітнього простору. In С. Д. Максименко (Ed.), *Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності* (pp. 42–48). Київ, Україна: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/720385>
- 7.Цимбалару А.Д. (Ed.). (2020) *Нова українська школа: освітній простір учня початкової школи*: навч. метод. посіб. К. Видавничий дім «Освіта».
- 8.Шатирко, Л. О. (2025). Можливості рефлексії та інтеграції характеристик невизначеності освітнього простору засобами навчальних матеріалів. In *Актуальні проблеми психології навчання в умовах війни* (pp. 314–321). Київ, Україна: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746783>

ДЕКЛАРАЦІЯ про використання систем штучного інтелекту

В процесі підготовки матеріалів ІІІ не використовувалось